

Jan Makovský

Rozhovor s profesorem Pavlem Flossem

Roku 1987 jsi vydal své Proměny vědění, proč jsi je takto pojmenoval?

Chtěl jsem dát najevo, že dějiny vědění nemíním pojednávat v tradičním evolučním schématu. Dějiny filosofie a vědy nelze chápat jako proces trvalého kvantitativního růstu, tedy jakéhosi zákonitě stupňovitého přibližování se k pravdě a stále úspěšnějšího osvobození se od bludů a omylů, ale stejně tak ho nelze chápat jako střídání nějakých epistem či základních paradigmat, která náhle ovládnou pole lidského vědění a pak z něj opět ustoupí.

Jak tedy chápeš dějiny poznání?

Domnívám se, že každá velká epocha – mám na mysli klasickou antiku, pozdní antiku, středověk, renesanci, novověk, modernu a postmodernu – je jakousi stavbou, přičemž každá stavba má svou vertikální strukturu. Je komponována z ideových proudů a tradic, jež mají i svou nepochybnou vnitřní kontinuitu procházející často dlouhou dějinnou řadou těchto struktur, a představují tak horizontální souvislosti neomezené a nepřerušované střídáním a proměnami oněch vertikálních myšlenkových architektur. Tyto ideové souvislosti, prostupující jednotlivé, svými paradigmaty od sebe oddělené, epochy, pak ztělesňují různé tradice. Nelze pracovat jen s evoluční kontinuitou, ani jen s epistemální či paradigmatickou diskontinuitou, neboť je třeba vidět, jak různé formy kontinuity vytvářejí předpoklady pro vznik nového (jež je určitou formou diskontinuity), především nových duchovních konceptů, figurujících v sociální, hodnotové a mentální struktuře

nových epoch. Skrze ty pak procházejí, za stálého procesu transformace, určité duchovní a filosofické tradice, aniž by tento proces mohl být jen rigorózně evolutivně taxován.

Na čem bys toto, vzhledem ke své badatelské práci, mohl nejlépe dokumentovat?

Pro Kusána a ostatně celou renesanční epochu je typická např. substancializace kategorií, které v aristotelsko-scholastickém systému byly pouhými akcidenty – prostoru, resp. místa, vztahu, činnosti a samozřejmě kvality, kterou substancializovali paracelsiáni. Toto vše mělo velmi zásadní důsledky pro utváření se renesančního obrazu světa, který je představován primárně nikoliv jako vertikálně hierarchický řád stvořeného jsoucího, nýbrž je s větší či menší intenzitou prezentován jako vnitřně provázané vrstevnaté univerzum, v němž je nutné zkoumat nejen esence věcí, ale i vztahy a vazby mezi rozmanitými entitami.

Jaké světlo vrhá tato metoda na obvyklé členění dějin filosofie?

Většině zájemců o filosofii uniká, že daleko větší cézura stojí mezi renesancí a novověkem než mezi středověkem a renesancí. Pro renesanci je základním analogické uvažování a vztah makrosvěta a mikrosvěta, přičemž ovšem toto paradigma figurovalo v různých podobách již v antice a středověku, ale renesance je typická jeho koncentrovaným prohlubováním a rozpracováváním. Pro novověk je naopak charakteristické subjekt-objektové paradigma, na jehož základě se buduje zásadně jiný vztah člověka a světa. Renesanci není vlastní ono *knowledge is power*, ke kterému se manifestačně hlásí hlavní představitelé počínajícího novověku.

Co tedy v novověku zbylo z renesance?

Je typické, že velkou úctu k renesanci měli osvícenci, a bylo to právě toto dnes poněkud upozadované období dějin evropské filosofie, které, přes mnohé problematické vize, je trvalou výzvou k odvaze ke kritickému myšlení za každou cenu. V současné době se renesancí jakožto epochou, jež nás může inspirovat k novému životnému stylu, zabývá americký psychoterapeut a autor řady populárních spisů o prohloubení duchovního života Thomas Moore. Tento autor se v inkriminovaném kontextu snaží revitalizovat některé momenty renesančního pojetí vztahu mikrokosmu a makrokosmu a renesančního pojetí tzv. duše světa.

Z tvého pojetí dějin filosofie vyplývá, že se v nich nacházejí období, v nichž jsou určitá témata, jež byla původně tvořivě rozvíjena, náhle opuštěna a upozadována, jak se tomu ostatně až na výjimky stalo například s mikrokosmickým paradigmatem v novověku?

V dnešní době je i ve filosofické obci někdy obtížné nejenom hájit určité názory, ale obhájit vůbec závažnost určitých témat. Někteří říknou, že to a to téma není vůbec filosofické. Jsem přesvědčen, že tématem vskutku otevřené diskuze by měla být například ontolo-

gická dimenze myšlení a reálnost svobody, byť omezené, lidského rozhodování. Což jsou témata, která spolu patrně bytostně souvisejí.

U mnoha učenců dnes ve světle fyzikálních a neurobiologických poznatků vyvolávají úvahy o svobodném rozhodování leda pobavený nebo blahosklonný úsměv.

Svoboda rozhodování se nedá prokázat jako nepochybné faktum, lze však její existenci uznat, a to mimo jiné tím, že problematičnost rigorózního determinismu lze odhalit v důsledcích, k nimž, postupuje-li se konsekvantně, v posledku vede. Rigorózní determinismus se stává nežitelný. V tomto paradigmatu nelze žít, neboť by to znamenalo změnit celý život jedince i společnosti. Kdyby naše jednání bylo fatální, nemohli bychom nikoho kritizovat, kacéřovat a soudit. A pokud nejsme sadisti, neměli bychom jej za jeho činy, které vlastně udělat musel, ani trestat. K otřesení přesvědčení o svobodě vůle přispívají v moderní době mnohé filosofické směry budující určitý obraz člověka na základě různých typů redukcionismu.

Říkáš, že přísný determinismus se nedá žít, ale nemyslíš snad věda až okázale deterministicky a redukcionisticky?

Pokud jsou redukcionisté důslední, mají pouze dvě možnosti: buď rozšířit své analýzy determinovanosti o analýzu determinovanosti tvrzením této determinovanosti, nebo ze své „transcendentální pozice“ vyvodit patřičné závěry. V prvním případě by to znamenalo relevanci předkládaného konceptu krajním způsobem zrelativizovat a zesubjektivizovat, a tím ho zbavit všech nároků na vědeckost, ve druhém případě by to znamenalo pozice redukcionismu opustit.

Jak se podle tebe znevažování otázky svobody rozhodování promítá do života společnosti a do současného dění?

Demokracie se jeví jako nejlepší z forem správy lidských věcí, jakkoli je třeba ji stále meliorovat. Domnívám se, že ztráta přesvědčení o svobodě lidského rozhodování je neslučitelná s udržením a rozvíjením demokracie a je trojským koněm totalitárního smýšlení uprostřed demokratické společnosti, je úrodnou půdou pro zrod sympatií k autoritářskému, ba diktátorskému způsobu řešení současných ekonomických a z nich vyplývajících sociálních problémů. V poslední době si toto uvědomuje i Jürgen Habermas, který označuje názory odborníků, zejména z oblasti neurofysiologie, popírající realitu svobodného rozhodování za falešnou metafyziku.

Co lze proti tomuto falešnému postoji dělat?

Svoboda rozhodování existuje, nikoliv ovšem jako něco, co je běžně na dosah, ale jako možnost, kterou realizujeme často jen s velkým ba nezřídka krajním úsilím. Jedním z faktorů svobody rozhodování je silná vůle, o níž náš výjimečný parapsycholog B. Kafka řekl, že je ji možno pěstovat jako sval. Posilování vůle, mimo jiné i funkční askézí, jejíž pěstování

vání postulují někteří ekologičtí filosofové, musí však jít ruku v ruce s rozšiřováním pole působnosti vůle, a tudíž prostoru svobodného rozhodování, v čemž by významnou roli měly sehrát i mnohé vědy o člověku (včetně medicíny a psychologie). Bez jejich pomoci by mohlo být zatvrzelé chtění vůle nejen neúčinné, ale v některých případech i škodlivé. Jedním z úkolů filosofické etiky by pak mělo být i vypracování strategie rozšiřování prostoru svobodného rozhodování, jež by mohlo být i cílem zdokonalování života každého jedince a dovršením jeho lidství.

Nesetkáváme se však s tím, že si lidé prostor pro možnost svobodného rozhodování zbytečně zužují.

Mnoho lidí si myslelo, že s pádem totality se automaticky otevře pole pro svobodu ducha, ale i ve společnosti, která formálně zaručuje svobodu vyjadřování, provádějí lidé s ohledem na vedoucí pracovníky či své zaměstnavatele tvrdou autocenzuru a pokračují v tichém a nenápadném útisku vlastní svobody i v poměrech, které svobody zaručují.

Celý život se zabýváš Komenským, nacházíš v jeho díle podněty pro etos svobody?

Ve svém vrcholném díle, *Obecné poradě o nápravě věcí lidských*, považuje Komenský svobodu za základní právo lidské přirozenosti a požaduje, aby se lidskému pokolení vrátila svoboda myšlenková, náboženská a občanská, neboť svoboda je nejcennější lidský statek stvořený spolu s člověkem a od něho neodlučitelný, pokud není člověku souzeno zahynout. I dnes je ještě aktuální jeho výzva: *Uvedme tedy člověka, pokud je to možné, na svobodu a osvobodme ho od všech vnucených dogmat, kultů a jha poslušnosti.*

recenze

**B. Allenby, D. Sarewitz /
Eva Žáčková**

**U. Eco /
Petra Klímová**